

ANTOANETA OLTEANU, România

Key words: *Universe, spirits, dead people, hearts, sacred world*

Representations of space in folk beliefs. The Otherworld Summary

The binary division of the Universe, divided between the visible and the unseen one, between the human world and that of the Others (spirits, dead people), between here and there dates back to ancient times, and is based on the binary oppositions, which were within the reach of people, but also on their extension, as well as on the contact places which changed once Man conquered the surrounding universe. At a macrocosmic level, there is a world in which people live, this world, focusing on the inhabited space, in other words, on the hearth of each house, around which one can notice the expansion, in successive circles, of the other microspaces owned by Man, which he has prepared through defense practices in order to be able to move freely within them. The main elements which have spatial, but especially ritual values in this first circle of the humanized world are the hearth, the stove, the oven, the chimney, the beam of the house, the table, the bed (cradle), the lintel, the window, the eaves of the house. As we move away from the house, there are other items which Man consecrated and used in its own interest, both magical and household ones, as the yard, the stable, the fence, the gate leading to the household entrance, and also the frontier of the village, its borders which separated peoples' plots of land, gradually reaching the most dangerous places, such as the crossroads, the bank of the river, the bridges, the forest, the mountains, etc. Beyond these transition places which could be reached by people too as they needed to gather construction materials, to travel, but also to earn their living, and, why not, dangerous entities, representing various embodiments of the sacred world which lived in another space, known as the Otherworld. This is not necessarily a world of the dead (which we are to describe below), but a place where the Others, the anti-humans, the non-humans, the super humans lead their existence.

Reprezentări ale spațiului în credințele populare. Lumea cealaltă

1. Lumea noastră – lumea cealaltă

Împărțirea binară a universului, între cel văzut și cel nevăzut, între lumea oamenilor și a celorlalți (spirite, morți), între aici și dincolo a fost făcută încă din vechime, pe baza opozițiilor binare, cele mai la îndemâna oamenilor, dar întinderea acestora, precum și locurile de contact difereau o dată cu cucerirea, de către om, a universului înconjurător. La nivel macrocosmic, există o lume în care oamenii viețuiesc, lumea aceasta, centrată pe spațiul locuit și, mai bine spus, pe vatra casei, în jurul căreia se extindeau, ca niște cercuri succesive, celelalte microspații pe care omul le luase în posesie, le pregătise prin practici de apărare pentru a se deplasa în interiorul lor. Elemente principale valorizate spațial, dar mai ales ritual, din acest prim cerc al lumii umanizate sunt vatra, soba, cuptorul, hornul, grinda casei, masa, patul (leagănul), pragul, ușa, fereastra, streășina casei. Pe măsură ce ne îndepărtăm de casă, au fost sacralizate și folosite de oameni în interes propriu, curtea, grajdul, gardul, poarta de intrare în gospodărie, mai apoi hotarul satului, granițele ce despărțeau loturile de pământ ale oamenilor, ajungându-se treptat în locuri dintre cele mai periculoase, ilustrate de răspântie, malul apei, poduri, pădure, munți ș.a.m.d. Dincolo de aceste locuri de tranziție, în care puteau ajunge și oamenii, mânați de nevoia dobândirii unor materiale de construcție, de necesitatea călătoriilor, dar și a câștigării pâinii cea de toate zilele, dar, de ce nu, și entități primejdioase, întrupări variate ale lumii sacralului ce locuiau într-un alt spațiu, cunoscut adesea sub numele de lumea cealaltă. Nu e neapărat o lume a morților (despre care vom vorbi în continuare), ci de locul în care își făceau veacul Ceilalți, antioamenii, neoamenii, supraoamenii. Pentru reprezentările populare, lumea cealaltă este văzută aflându-se contiguu, în continuarea spațiului populat de ființele umane vii, sau, dimpotrivă, la o anumită distanță de aceasta, în plan vertical, sus sau jos. Experiențele oamenilor care s-au trezit în celălalt univers, fie ele în basme sau în fabule, sunt grăitoare în acest sens. Se spune uneori despre Cealaltă lume că este tot pe pământ, la mare depărtare, spre răsărit. Alteritatea acestui univers greu de descris se poate limita uneori la o calitate fundamentală: această lume rămâne invizibilă pentru noi, care nu avem dreptul să o răscolim, să o atingem, fie și numai cu privirile. Numeroase sunt însă credințele care spun că ea se află sub pământ: „Celălalt tărâm e undeva în adânc, nu știe nime unde. E așa, o lume deosebită, o lume a duhurilor rele”¹. Multe mitologii descriu, fie și indirect, această lume subterană în care ajunge și soarele după ce apune în lumea noastră, pentru a se ridica de acolo, prin mare, din nou în lumea oamenilor. Extrem de populare în spațiul românesc sunt credințele referitoare la Rohmani². Blajinii sau rohmanii sunt un soi de oameni care trăiesc în afara lumii noastre. Această lume, după unii, este dincolo de pământul nostru, cunoscut, de care se desparte printr-o apă mare, iar, după alții, lumea lor se află sub pământ. Se crede că ei sunt cel dintâi neam care a locuit la început pământul, fiind oameni sfinți, buni, creștini ca și noi. O duc tot într-un post un an de zile, până când află că le-a sosit Paștile. Postesc tot anul pentru noi, rugându-se necurmat ca să ferească Dumnezeu lumea

¹ Ernest Bernea, *Cadre ale gândirii populare românești*, Humanitas, București, 1997, p. 83.

² După unii, un fel de formă coruptă a numelui brahman, pătruns, probabil, și în cultura populară românească prin intermediul romanului de aventuri Alexandria (Viața lui Alexandru Macedon).

noastră de primejdie. Ei se roagă la Dumnezeu, dar nu cer nimic în schimb³. Oamenii cred că, în anumite momente condițional din punct de vedere sacral, pot primi dovezi concludente ale existenței lor în subpământ: „Dacă pun oamenii urechea la pământ, de Paștele Rohmanilor, aud cucoșii rohmanilor cântând și câinii lătrând”⁴. Prezența lor este legată și de escatologie, oamenii spunând că, la sfârșitul lumii, Dumnezeu îi va aduce pe lume iar pe Blajini, pe oamenii cei cuvioși și plăcuți lui Dumnezeu, în timp ce omenirea actuală va avea mult de suferit. Alte reprezentări îi plasează pe Blajini ca un soi de oameni ce a locuit înaintea celor din această eră: „Înaintea oamenilor care alcătuiesc lumea noastră de astăzi, această față a pământului a fost locuită de Blajini, dar Dumnezeu, din mai multe pricini, a întors pământul, astfel că lumea Blajinilor a ajuns dedesubt, iar fața dedesubt a pământului s-a ridicat deasupra și pe aceasta trăim noi. De atunci Blajinii trăiesc acolo”⁵. Premergători sau înlocuitori ai oamenilor actuali, Rohmanii sau Blajinii sunt categoric legați de aceștia, oferind, pe mai multe paliere, exemple de alteritate.

1.1. Lumea cealaltă a basmelor este la rândul ei o bună sursă de credințe referitoare la celălalt univers. Întâlnim aici o structură trinitară, pe care o vom regăsi mai apoi și în credințele referitoare la lumea morților. Lumea cealaltă poate fi, în basme, la marginea lumii cunoscute, adică, mai bine zis, în prelungirea acesteia, trecerea dintr-o lume în alta făcându-se uneori pe neobservate, fără a fi nevoie de eforturi deosebite din partea căutătorilor: „Porni Pipăruș Petru la drum, du-te, du-te până dă în pădure, și acolo nimerește o brazdă mai astupată. Hai să merg pe ea, își zise Pipăruș, și se tot duse pe ea până ajunse la curțile zmeului” (I. Pop-Reteganul, Pipăruș Petru și Florea Înflorit). Alte elemente de hotar ce separă lumile pot fi o pădure mare, o apă mare și lată, eventual un râu de foc, care pot fi trecute, mai ușor sau mai greu, în funcție de calitățile eroului basmului. Elementul comun este însă distanța mare până acolo (peste nouă țări și nouă mări, și nouă stânci înalte; au mers mult, multă lume ș.a.m.d.).

Cel mai frecvent lumea cealaltă este legată de o coborâre, de regulă, mai ușoară, urmată de o urcare mult mai complicată; este interesant acest mecanism al plecărilor și sosirilor: dusul întodeauna este mult mai ușor, chiar și din întâmplare poți atinge cealaltă realitate, dar întoarcerea e pusă adesea sub semnul întrebării. În fond, credințele populare explică astfel, foarte simplu, de ce mulți călători în aceste universuri atât de puțin cunoscute nu s-au mai întors acasă pentru a povesti ce și cum! Eroul coboară într-o prăpastie, într-o fântână (eventual părăsită) prin intermediul unei funii ținute uneori de eroii minori ai basmului. Sunt puține situațiile în care se vorbește explicit de o poartă spre cealaltă lume (probabil reprezentări mult mai târzii). Există însă și situații în care lumea cealaltă se află în plan vertical superior. Urcat pe un pom înalt sau pe un vrej de fasole miraculos, sau aruncând până în ceruri un lanț, eroul nostru face o ascensiune plină pe peripeții în căutarea obiectelor sau ființelor lipsă.

Geografia lumii celeilalte nu este foarte bogată – alteritatea este însă cuvântul de ordine: „Pe tărâmul celălalt, Prâslea vede cu mirare toate lucrurile schimbate, pământul, florile, copacii, lighioanele altfel alcătuite și nici un pui de om”⁶; „Lumea de pe celălalt tărâm e frumoasă, plină de flori, de păsări și de fiare blânde și vesele; acolo omul nu îmbătrânește niciodată și soarele mereu lu-

³ Tudor Pamfile, Povestea lumii de demult după credințele poporului român. Pământul după credințele poporului român, Sfârșitul lumii după credințele poporului român, Ed. Paideia, București, 2002, p. 252.

⁴ Elena Niculiță-Voronca, Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică, I-II, Ed. Saeculum Vizual, București, 2008, I, p. 265.

⁵ Pamfile, op.cit., p. 252.

⁶ George Călinescu, Estetica basmului, Ed. pentru literatură, București, 1965, p. 286.

minează”⁷; „Mândrețe ce am văzut în palaturile acelea nu se poate povesti (...). Vai, mândru mai era! Alt soare, mai frumos ca a nostru, strălucea, altă lună, mai strălucitoare cum avem noi era acolo și niște grădini mai frumoase ca raiul!” (M. Lupescu, Tei Legănat).

Obicei de Irod; foto: Felician Săteanu

1.2. Lumea morților

Alta este însă situația cu lumea cealaltă a morților. Odată și odată toți ajungem acolo. Pentru oameni dintotdeauna moartea reprezenta un moment la care trebuia să se gândească din vreme (așa cum se întâmpla în societățile tradiționale) sau, cum fac contemporanii, când ajung accidental în preajma ei. Nu este vorba numai de curiozitate, dar și de dorința de a ajunge acolo cum trebuie, de a se integra în acel univers, alături de strămoși. Dincolo de durerea pricinuită de ruperea firului vieții (întotdeauna brutală, chiar dacă era vorba de persoane înaintate în vârstă), se transmitea de către tradiție că sufletul va ajunge într-o lume frumoasă, la strămoși sau în preajma unui Dumnezeu atipic, unde nu trebuia să-și mai facă griji pentru hrana zilnică, unde soarele nu apunea niciodată ș.a.m.d. Pentru omul societăților contemporane, modelul creștin, al lumii împărțite în rai și iad (eventual și în purgatoriu), este predominant, punându-se accent pe ideea de păcat și de judecată a vieții sufletului care a părăsit lumea celor vii. Întrucât vorbim de o regiune în care confesiunea creștină este dominantă, este firească și faptul că există, nu numai la români, numeroase reprezentări popular-creștine asupra lumii celeilalte și a tribulațiilor sufletului într-acolo.

Pentru a pune mai bine în evidență elementele specific populare, arhaice ale reprezentărilor

⁷ Lazăr Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, Ed. Minerva, București, 1978, p. 285.

românești referitoare la lumea morților, vom prezenta mai întâi versiunea mai nouă, pătrunsă de numeroase elemente ale mitologiei creștine.

1.2.1. Viziunea creștin-populară

Așa cum am spus, viziunea cu puternice note creștine vehiculează noțiunile de păcat (săvârșit de individ pe toată perioada șederii lui pe pământ), de judecată la care este adus după moarte și, chiar, mai târziu, de judecata de apoi, care se soldează cu înlocuirea lumilor și a locatarilor acestora (purificarea, cel mai adesea, prin foc a pământului, după plăgile și tribulațiile la care sunt supuși oamenii păcătoși, urmată de apariția unei lumi și a unor oameni cu totul nou și curați). În sfârșit, presupune și credințe detaliate cu privire la iad și rai, ca puncte terminus ale călătoriei sufletului.

În credințele românești, viziunea creștină a morții a suferit și ea contaminări. Este vorba de încercările la care sufletul este supus după moarte, mai ales de proba vămilor și a podurilor. Există niște credințe care spun că, după moarte, sufletele morților nu părăsesc lumea în care au trăit: continuă să trăiască aici, invizibile, până la judecata de apoi, când fiecare își va ocupa locul sortit, în rai sau în iad⁸. Însă majoritatea reprezentărilor vorbesc despre șederea pe pământ a sufletului în cele patruzeci de zile după deces, timp în care mai cutreieră odată în acest univers, însoțit la tot pasul de îngerul lui protector, după care se pregătește să parcurgă un drum lung și foarte periculos. De fapt, nu drumul în sine este periculos, cât mai ales opririle, vămile pe care trebuie să le facă sufletul, bariere pe care trebuie să le depășească, un fel de judecăți preliminare, parțiale, fără de care nu poate ajunge la judecata finală. În număr de douăsprezece, de cele mai multe ori (puteau fi șapte, douăzeci și patru, nouăzeci și nouă), aceste opriri ale sufletului pe lumea cealaltă sunt dublate de tot atâtea popasuri pe lumea aceasta, când mortul era dus la groapă, prilej cu care se înfăptuiau, în numele lui, practici rituale de acomodare. Vămile mai presupuneau și ideea de purificare, întrucât erau reprezentate frecvent în flăcări; după arderile succesive și trecerea prin ele, în final sufletul ieșea purificat și se putea prezenta lui Dumnezeu alb, curățat de păcate⁹. În afară de rugăciunea care se rostea la răspântii, unde se oprea de regulă alaiul de înmormântare, se mai dădeau de pomană diverse lucruri care să-i garanteze mortului o călătorie fericită și un bun ajuns. Printre elementele cu caracter apotropaic enumerăm cocoșul, care va anunța pe lumea cealaltă pomenirile mortului și îi va împiedica pe diavoli să facă pozne referitoare la corecta punere în balanță a păcatelor răposatului¹⁰. În aceste credințe avem de-a face cu două tipuri de vameși:

- pe de o parte sunt diavolii, care trebuie să încaseze de la suflete bani sau obiecte cu caracter ritual. Are loc o dublă judecată a sufletului, deoarece dracii au câte o carte mare, neagră, în care sunt trecute cu alb păcatele; omul nu e lăsat la voia întâmplării, deoarece, tot aici, îngerul protector vine și el cu cartea lui, albă, în care se scrie cu negru care și câte fapte bune a făcut, contrabalansând judecata demonică¹¹. Se spune că fiecare vamă corespunde unui potențial păcat uman.

- în alte credințe (mai ales în cântecul ceremonial de înmormântare numit Cântecul zorilor),

⁸ Niculiță-Voronca, op.cit., II, p. 501.

⁹ Idem, p. 491.

¹⁰ Simion Florea Marian, În mormântarea la români. Studiu etnografic, Ed. Grai și suflet – Fundația culturală română, București, 1995, p. 192 - 193.

¹¹ Idem, p. 287 -288.

vameși care solicitau obiecte rituale (batice negre, buchete de flori, cumpărate de mort cu banii care i se dădeau în acest scop¹²), erau tot reprezentanți ai lumii umanului – bătrâni, bătrâne, fete tinere¹³ - pentru a-l lăsa pe mort să meargă mai departe, fără a-i cere ca ofrandă vreo parte a trupului său (credința în necesitatea păstrării integrale a trupului după moarte e întâlnită și în vechile civilizații, fiind o condiție indispensabilă viitoarei învieri dorite).

Marine, Marine,/ eu văd bine, eu văd bine/ că tu ai plecat, că tu ai plecat/ pe-un drum delungat, pe-un drum delungat/, pe un' n-ai mai dat./ Să iei sama bine/ că la mâna dreaptă/ se face-o fântână/ cu apă sălcie,/ cum îți place ție;/ să iei seama bine/ că la mâna dreaptă/ o babă bătrână/ cu dinții de lână/ ea mi ți-o cerea/ ochisorii tăi./ Tu să nu îi dai,/ că-ți trebuie-n rai,/ că tu ai ce-i da,/ tot un gulere/ și c-un colăcel,/ tot un gulere/ cu lumina-n el,/ cu banu' din el./ Să iei seama bine/ că mi ți-o cerea,/ ea mi ți-o cerea/ umerii tăi./ Tu să nu îi dai,/ că-ți trebuie-n rai./ Că tu ai ce-i da/ – tot un colăcel/ cu lumină-n el/ și cu gulere/ cu banu' din el./ Să iei seama bine,/ ea mi ți-o cerea/ mijlocelul tău./ Tu să nu i-l dai,/ că-ți trebuie-n rai./ Că tu ai ce-i da/ – tot un colăcel/ cu lumină-n el/ și cu gulere/ cu banu' din el./ Să iei seama bine,/ ea mi ți-o cerea/ genunchii tăi./ Tu să îi dai,/ că-ți trebuie-n rai./ Că tu ai ce-i da/ – tot un colăcel/ cu lumină-n el/ și cu gulere/ cu banu' din el./ Să iei seama bine,/ ea mi ți-o cerea/ tălpițele tale./ Tu să nu le dai,/ că-ți trebuie-n rai./ Că tu ai ce-i da/ – tot un colăcel/ cu lumină-n el/ și cu gulere/ cu banu' din el¹⁴.

Un echivalent al vămilor, dar și o trimitere clară la cele două topoi finale, le constituie podurile. Pentru a ajunge la destinația finală, sufletul va trebui să treacă prin multe locuri periculoase, peste râuri din lumea cealaltă, peste râpi și chiar peste gheenă. Pentru ca sufletul însuși să nu uite să dea plata rituală, de multe ori ea se făcea chiar pe pământ, tot în timpul călătoriei spre cimitir. Se dădeau de pomană pânze (prima fiind pusă peste prag, în clipa când mortul era scos afară din casă, următoarele de regulă la răspântii sau peste un curs de apă, dacă-l întâlneau în cale), care pe lumea cealaltă deveneau punți, lumânări care să lumineze calea, precum și ofrande alimentare (un colac, o cană cu apă)¹⁵. În plus, se aruncau și bani, pentru plata podului (mai ales în cazul reprezentărilor despre luntrașul care-l putea traversa pe mort).

Există două viziuni referitoare la amplasarea, în lumea cealaltă, a raiului și a iadului. Ambele vorbesc de o altă lume, dedesubtul sau deasupra lumii noastre, în care în partea cea luminoasă, în dreapta se află raiul, în timp ce iadul e la stânga, înecat în neguri veșnice. Apare însă și opoziția sus/jos: indiferent de localizarea lumii celeilalte, iadul este jos, în timp ce raiul ocupă partea superioară. O reprezentare curentă în credințele românești vorbește despre apa dintre rai și iad ce-i apare sufletului în față, după ce scapă de vămi. Putem spune că reprezintă o încercare hotărâtoare: sufletele păcătoase nu o pot trece (chiar dacă și-au cumpărat cumva accesul la vămile respective),

¹² La biserică, pentru aceste vămi, se dădeau de pomană patruzeci de lumânări cu batistă și un bănuț.

¹³ Mariana Kahane, Lucilia Georgescu-Stănciuleanu, Cântecul Zorilor și Bradului. Tipologie muzicală, Ed. Muzicală, București, 1988, p. 590.

¹⁴ Al. Doru Șerban, Nașterea, nunta, moartea la gorjeni. Credințe, mituri, tradiții, Ed. Scrisul gorjean, Târgu-Jiu, 2002, p.159-160. Gulerele (pomneta) sunt mici fășii de pânză albă. Se fac douăzeci și patru de gulere pentru douăzeci și patru de vămi. În fiecare guler se pune un ban de metal care, împreună cu o lumânare și un colăcel, se dau de pomană peste pământ. De obicei se confecționează seara. În momentul confecționării gulerele femeile cântă textul enunțat (Vasile șișu, Odiseea sufletului. Epos funerar românesc, Centrul Județean de Creație Populară Mehedinți, Drobeta Turnu-Severin, 2001, p. 10).

ele cufundându-se în iad, neputându-se menține pe puntea de acolo (sau, din cauza lipsei pomenilor rituale, neavând deloc parte de vreo punte):

Dacă sufletul a putut trece toate vămile, îi mai rămâne cea mai grea încercare, trecerea punții raiului. Aceasta e o punte lungă, lungă, dar îngustă și groasă cât o unghie și ascuțită ca o muchie de cuțit. Dacă sufletul a făcut păcate și le-a putut trece pe la toate vămile prin cine știe ce indulgențe sau vicleșuguri, aici i se înfundă, că nu mai poate trece mai departe, ci cade de pe ea dedesubt, unde e o prăpastie adâncă și întunecoasă ca o noapte fără stele. Din fundul ei se aud urlete de jivine și fel de fel de balauri ce sălășluiesc pe marginile unui iezăr mare de pucioasă, prin care se ajunge în iad¹⁶.

Chiar dacă nu vorbește explicit de păcat, dificultatea vine din îngustimea incredibilă a ei (e ca un fir de păr):

După credința unora însă, podurile ce se pun în calea mortului stau în legătură cu puntea raiului, care e foarte îngustă și cu anevoie de trecut. Sufletul, după ce a trecut acuma prin toate vămile, ajungând la puntea raiului, care se află nemijlocit înaintea raiului, așterne pânza ce i s-a pus în cale când a fost petrecut la mormânt, peste puntea aceasta și așa trece mai departe. Cui nu i s-a pus pod în această lume, aceluia nici în cealaltă lume nu i se pune¹⁷.

Sunt foarte interesante descrierile acestui topos, care, prin precizările făcute, nuanțează ideea de păcat în viziunea populară:

Puntea raiului e făcută peste iad și se împarte în trei părți. De pe partea întâi pică numai oamenii cei mai păcătoși, de a doua cei mijlocii, iar de pe cea din urmă numai cei ce au foarte puține păcate. Cei ce au picat de pe partea din urmă foarte lesne pot să scape și să iasă afară. La capătul punții însă n-au pe unde se coborî și de aceea trebuie să sară jos. Celor ce n-au defel păcate le dă Dumnezeu aripi și, în loc să sară, zboară¹⁸.

O viziune stranie este dată de imaginea păzitorilor acestor punți finale. Am văzut că sufletul trebuie să dea socoteală, la multe vămi, de păcatele pe care le-a făcut sau de ofrandele rituale pe care le-a adus sau nu (el sau membrii familiei sale). După încercarea punții (întunecoasă, alunecoasă, subțire, ascuțită ș.a.m.d.), la capătul căreia au rămas și diavolii răufăcători, pe punte, înaintea sufletului înfrigurat, se mai dă o luptă, de data aceasta finală, care-l poate arunca în bezna iadului:

Dar la mijlocul punții îi ies înainte o mătă și un câine. Măța se repede la suflet ca să-l dea jos de pe punte. Ea vine cu toate momelele pământeste, să-l amăgească și să-l răstoarne în iadul întunecat. Acolo e însă câinele credincios, care se repede la mătă și n-o lasă. Se încinge o bătaie strașnică între aceste două animale mai apropiate sufletului omenesc. Vine atunci un om și, dacă sufletul are o para la deget, o dă și scapă, trecând puntea până la poarta raiului, unde e primit de Sf. Petru care, după

¹⁵ Marian, op.cit., p. 196.

¹⁶ Marcel Olinescu, Mitologie românească, Ed. Saeculum I.O., București, 2001, p. 366.

¹⁷ Marian, op.cit., p. 197.

¹⁸ Idem, p. 289.

ce-i ascultă faptele, îl lasă să treacă înăuntru¹⁹.

Tot un câine, de această dată al lui Dumnezeu, apare în rolul judecătorului final:

La Dumnezeu, când ajunge la cer, este un câine negru, mare, flocos, la picioarele lui Dumnezeu și, dacă poate sufletul e cu gând rău asupra lui Dumnezeu, gândește: „Bine că am scăpat, nu-mi mai pasă mie de tine!”, atunci câinele cela îl ia și-l trânteste de sus în fundul raiului și acolo rămâne pe veci. Care e bun, merge de-a dreapta Domnului. În stânga, în jos, sunt căței mititei²⁰.

Peste această punte se sfârșește drumul lung și fără întoarcere al sufletului după moarte. Ajuns în iad, are parte de un peisaj dezolant, cu păcătoși chinuți fără milă de o armată de diavoli, peste care tronează Scaraoțchi, diavolul suprem²¹. Vom încheia prezentarea referitoare la acest prim model cultural prin câteva decreri ale iadului, respectiv raiului:

Iadul e o groapă foarte adâncă și colosal de mare în fundul pământului, unde cât e lumea arde focul, dar, cu toate acestea, năicând nu e lumină, ci tot numai întuneric din cauza fumului celui mare, des și înădușitor care iese din acel foc²²; Iadul se găsește sub pământ, în măruntaiele lui. Acolo e un ținut întins cât pământul și-i înconjurat cu ziduri înalte, de nimeni nu le-ar putea sări, de aceea nimeni nu s-a mai întors de acolo. Doar Iisus Hristos și cu Maica Domnului au fost în iad, dar au intrat și au ieșit tot pe poartă²³; la ușa iadului, care e alcătuită tot din fier, stau zi și noapte doi diavoli care îndeamnă pe toți cei ce trec pe acolo să intre înăuntru și resping pe toți cei care ar voi să iasă afară din iad, ca să scape din muncile cele crâncene²⁴.

Raiul e o grădină frumoasă, cum nu și-o poate închipui mintea omenească. Dumnezeu a adunat acolo tot ce e mai frumos pe lumea aceasta. Și așa e raiul față de pământ ca palatul lui Vodă față de coliba săracului. Nimeni nu-i știe capătul și poate să fie tot așa de întins ca pământul, dacă nu mai mare. El e așezat în cerul al nouălea și în el sunt curțile și palatele lui Dumnezeu. Tot raiul e o grădină plină cu tot felul de pomi, care mai de care mai frumoși și cu poame mai dulci ca mierea. Prin pomi sunt mii și milioane de păsări de tot soiul, una mai frumoasă decât alta, cu pene în toate culorile, de-ți iau ochii, și care au un viers așa de minunat și niște cântece așa de frumoase, de-ți fermecă mințile. Cântece de acele n-a fost ureche omenească să le fi auzit și nici minte să și le închipuie. Toată grădina e un covor de iarbă verde, smălțată de cele mai frumoase și mai pline de mirosnă flori, în mii de culori, printre care lucesc merele de aur căzute din pom. Printre pomi curg pâraiașe de apă rece ca gheața și limpezi ca lacrima. Malurile sunt împodobite, din loc în loc, cu poiene cu iarbă verde ca smaragdul, printre care lucesc flori în toate culorile pietrelor prețioase. Nu se află zugrav să le poată picta și poate nici culori să se apropie de ele. În mijlocul raiului este un munte de sticlă pe al cărui vârf crește mușchi și verdeață, dar de suit nu se pot sui decât aceia cărora îngerii le aruncă o scară de aur. Pe amândouă părțile acestei scări sunt lumini ca niște stele²⁵.

¹⁹ Olinescu, op.cit., p. 366-367.

²⁰ Niculiță-Voronca, op.cit., p. 491.

²¹ Din supranumele slav iskariotski, iscarioteanul, primit de Iuda.

²² Marian, op.cit., p. 291.

²³ Olinescu, op.cit., p. 369.

²⁴ Marian, op.cit., p. 292.

²⁵ Olinescu, op.cit., p. 368-369.

1.2.2. Viziunea populară arhaică

Viziunea strict populară este și mai dramatică, întrucât se pune accent pe smulgerea mortului din lumea aceasta, pe nepregătite. Tocmai această idee a plecării precipitate e surprinsă de credințele populare, de ritualuri, printre care unul dintre cele mai importante se numără cel al bocitului ritual. Plânsul obișnuit al familiei, improvizat, nespecializat, este o componentă firească, o manifestare spontană a durerii. În unele zone din România însă (mai ales în regiunea Mehedinți) mai pot fi întâlnite bocitoare specializate, chemate, la nevoie, de toată comunitatea, cunoscătoare ale unei Cărți a morților românești.

Aspecte din biserica de lemn din Desești; foto: Felician Săteanu

Există două tipuri de cântece ceremoniale ce se performează la înmormântare, în cele trei zile în care mortul este ținut și vegheat acasă. Este vorba de Cântecul Zorilor, performat pentru toți morții, indiferent de vârstă și sex, și de Cântecul Bradului, interpretat numai pentru tinerii necăsătoriți, în principal băieți. Dacă ultimul, prin personajul descris, este tot un fel de cântec de jale al substitutului fitomorf al omului mort, neplăcut impresionat că a fost sacrificat pentru o înmormântare și chemat mai apoi să-și ajute, pe lumea cealaltă, fratele uman, Cântecul Zorilor, prin numeroasele sale variante, oferă într-adevăr un ghid complet al călătorului dalb (apelativ frecvent al mortului, care pleacă din lumea albă în cea neagră, din cea cu dor în cea fără dor ș.a.m.d.). De aici aflăm și ce simte mortul când își conștientizează moartea, ce anume vede în călătoria sa, dar aflăm mai ales recomandările prețioase care i se fac de către persoanele inițiate referitoare la comportamentul postum. E vorba, în primul rând, de importantele pregătiri pentru călătoria propriu-zisă (sufletul trebuie să fie dotat cu o serie de obiecte trebuitoare, trebuie să-și ia rămas-bun de la familie și să-și încheie socotelile cu această lume), de prevenirea lui referitoare la locurile-cheie unde va ajunge și la comportamentul care se așteaptă de la el și, nu în ultimul rând, la iden-

tificarea destinației finale și la acomodarea în acel topos.

Ca și în cazul viziunii precedente, accentul se pune tot pe drum, asta și din cauza ritualizării puternice a ceremonialului de înmormântare, care trebuia să se desfășoare fără greșală, pentru că altfel mortul ar fi rămas suspendat între cele două lumi, lipsit de odihna veșnică, sau ar fi ajuns unde nu trebuie. Punctul final presupunea, evident, odihna binemeritată, și asupra acestui lucru nu se mai insista.

În dialogul ce se conturează între cei vii și cel mort apare manifestată clar nesiguranța primilor și temerea că s-ar putea întâmpla ceva neprevăzut. Se face referire la niște cunoștințe certificate de tradiție, care însă, din cauza lipsei unor dovezi palpabile, pot fi puse sub semnul întrebării, însă doar pentru scurtă vreme: orice ar fi, mai bine să se respecte ritualul garantat de tradiție, decât să aibă loc niște accidente regretabile, povară greu de suportat de rudele rămase în viață: „Sunt tot felul de drumuri, - se spune -, dar cel mai însemnat te duce în lumea cealaltă. Omul îl vede numai o dată. Spun unii că-i șerpuit, alții că-i în scară. Da eu una știu: cine l-o văzut? Cum o fi, nu putem ști, da sigur e cu întristare, că pleci de la cei dragi”²⁶.

Este interesant că în acest model ideal de drum nu apar decât tangențial nume ale unor divinități creștine care amintesc doar vag de funcțiile și reprezentările Bisericii. Și aici poate fi vorba de vămile de care am vorbit mai înainte, dar acelea nu reprezintă punctul de maxim interes. Un prim loc de popas îl reprezintă răchita înflorită, care cuprinde în ea mai multe simboluri importante: - aici se află o fântână lină din care sufletului i se dă să bea, pentru a i se alina setea. Maica Domnului (Maica Maria, Sfânta Maria, maica bătrână), stând pe un jilț, este cea care oferă paharul cu apă, dar le și arată drumetilor pe unde să apuce. Personajul feminin apare evident în postura judecătorului final, care, prin oferirea apei de băut, îl face pe călător să-și asume starea și să-și uite natura umană, împăcându-se cu noua condiție;

- lângă salcie drumul se bifurcă, cel din dreapta, plin de flori, merge spre rai, la rudele decedate, cel din stânga, plin de mărăcini, de busuioc, ca un fel de pârâu de foc, o ia spre iad.

„Că sunt două drumurile/ și cam greu de-ales din ele;/ unul mi-i bătut cu spini,/ care duce la străini./ Altul mi-i bătut cu flori,/ care duce la surori/ și scumpii frațiori”; sau: „Că sunt două drumurile/ unu-i tot cu floricele,/ flori negrite și de jele;/ celălalt cu busuioc,/ parcă-i un pârâu de foc”²⁷.

Imaginea răspântiei apare însă independent de cea a judecătoarei de mai sus. După ce parcurge un drum lin, fără elemente deosebite, călătorul ajunge la o răspântie. În acest moment am putea spune că sunt disjuncte și cele două viziuni, cea creștină și cea arhaică. Nu mai este vorba de nici un păcat, sufletul nu este tras la răspundere pentru ce a făcut, el trebuie să respecte prevederile rituale și să ajungă unde trebuie, în lumea strămoșilor. Prezența răului în lume se face simțită și după moarte, sufletul având parte de multe capcane, de amăgiri care l-ar putea arunca în neant, în singurătate:

„Pas, suflete, pas,/ drum fără necaz.../ Ține, dragă suflete,/ drumul înainte/ până vei ajunge/ drumul jumătate/ ce locuri desparte./ Acolo să stai/ și samă să iai”²⁸.

„Scoală, Ioane, scoală,/ cu ochii privește,/ cu mâna primește,/ că noi am venit./ Că am auzit/ că ești călător,/ cu roua-n picioare,/ cu ceața-n spinare,/ pe calea cea lungă,/ lungă, fără umbră./ Și noi

²⁶ Bernea, op.cit., p. 44.

²⁷ Marian, op.cit., p. 278.

²⁸ Ovidiu Papadima, O viziune românească asupra lumii, Ed. Saeculum I.O., București, 1994, p. 54.

ne rugăm/ cu rugare mare,/ cu strigare tare,/ seama tu să-ți iei,/ seama drumului/ și să nu-mi apuci/ către mâna stângă,/ că-i calea nătângă,/ cu bivoli arată,/ cu spini semănată/ și-s tot mese-ntinse;/ dar tu să-mi apuci/ către mâna dreaptă,/ că-i calea curată,/ cu boi albi arată,/ cu grâu semănată/ și-s tot mese-ntinse/ și făclii aprinse”²⁹.

Un alt topos important este mijlocul de rai, de fapt, mijlocul drumului, pentru că de fapt acum se petrece momentul cel mai important al călătoriei mortului după moarte. Textele populare nu sunt consecvente în episoadele pe care le conțin. Niște credințe mai vechi fac referire chiar la o divinitate a morții (zână bătrână, maică bătrână) care își ia personal tributul sau îl pune la încercarea finală pe călător, pentru a vedea dacă este inițiat sau nu:

„Din deal de fântână/ e-o zână bătrână/ cu gluga de lână,/ cu furchița-n mână,/ vezi că ea ți-o cere...”³⁰; și acolo mai este/ o zână bătrână/ cu cârja în mână,/ cu brâul de lână/ și ea ți-o mai cere/ iară chipul tău./ Tu să nu i-l dai,/ că tu ai ce-i da,/ tot un gulerele/ cu făclie-n el,/ vama să plătească³¹.

„Este o fântână,/ o fântână lină/ cu apă puțină/ și-o maică bătrână/ cu condeiu-n mână,/ ea pe scaun hodină./ Câți trecea acolo/ ea pe toți îi scrie,/ îi trece la vecie./ Și pe mine m-o scris,/ viața mi s-a stins”³².

Întâlnim din nou un copac de dimensiuni impresionante (cu vârful în cer și crengile până la mări), de regulă pus în legătură cu lumea morților (mărul, răchita, salcia), la umbra căruia se află o masă întinsă (și copacul, eventual plin de fructe, și masa întinsă sunt elemente tradiționale prezente în descrierile raiului), la care se află o divinitate ce poate purta diferite nume (Sfânta Maria, Maica Maria, Maica Precista, Maica Samoslia, Giva, Sila Samodiva³³, Maica Irodia, Arhanghelul Mihail), care îi scria în cartea vieții sau în cea a morții pe cei ce veneau la ea. De fapt, execută trierea spre rai sau iad, spre viața sau moartea veșnică; se repetă, în fapt, episodul cupei cu apă oferite răposatului și indicarea drumului, de data aceasta punându-se accent pe actul implacabil realizat în acest loc. În unele variante, fântâna cu apa cea lină, ce-l făcea pe răposat să-și accepte condiția, se afla tot aici:

„La mijloc de rai,/ iar în loc să stai/ și sama să-mi iai,/ c-acolo-mi va fi/ un măr de Sâmpietru/ pe vârf înflorit/ și pe poale rodit./ Jos, la umbra lui,/ este masă-ntinsă/ și făclii aprinse/ și-un scaun de mătase,/ mătase aleasă./ Pe scaun îmi ședeă/ Giva și-mi scria”³⁴.

„Și ia du-te, nene, du-te,/ până când îmi vei ajunge/ la o răchită-mpupită/ și pe poale înfrunzită./ Jos la ea, la rădăcină,/ este o lină fântână/ și cu apa-n ie sălcină,/ cine-o bea, de dor i-alină”³⁵.

²⁹ Ion Ghinoiu, Cărările sufletului, Ed. Etnologică, București, 2004, p. 207.

³⁰ Șișu, op.cit., p. 185.

³¹ Idem, p. 37.

³² Ibidem, p. 193.

³³ Ultimele nume sunt forme corupte ale unei divinități nefaste din folclorul slavilor de sud (în special la bulgari și sârbi, trăitori și în aceste locuri unde s-au păstrat aceste cântece rituale), duhuri ale aerului, apelor și pădurii, asociate frecvent cu divinitățile protectoare ale destinului.

³⁴ Kahane-Georgescu, op.cit., p. 625-626.

³⁵ Idem, p. 604.

Ș-acolo-i Maica Marie,/ care trece, pe-ala-l scrie;/ șade c-un pahar cu apă/ și călătorii adapă,/ la toți drumul le arată;/ ș-acolo e apă rece,/ cine-o bea, de dor îi trece./ Să bei, nene, că-ți trece./ Când jugu va-nmugura,/ atunci vei mai umbla;/ când tânjala va-nfrunzi,/ atunci vei mai veni/ cu noi pre lume să fii;/ când va face salcea nuci/ și răchita mere dulci,/ atunci și nici atunci”³⁶.

În acest moment, aflându-se în apropierea porții raiului, foarte aproape de atingerea obiectivului final, apare motivul intercesiunii pe lângă divinitate, încercarea din partea părinților, de a asigura intrarea copilului lor în rai. Cei rămași în viață nu pot să nu spere în bunăvoința acestei divinități patroane a morții de a le înțelege durerea și de a le ușura copiilor lor accesul în raiul dorit. Mai mult, moartea e văzută ca un fel de pierdere treptată a sufletului, un fel de moarte clinică, pentru a ne exprima științific. Cât timp mortul se află în această stare, în cele trei zile de priveghi în mijlocul familiei, părinții sau rudele lui pot încerca să obțină reîntoarcerea sufletului, revenirea în lumea concretă a celor vii. Moartea este însă justificată printr-un fel de accident cosmic, o neșansă pe care au avut-o respectivii: se termină cerneala, se termină hârtia sau condeiu și divinitatea nu-l mai poate include în lista râvnită pe nefericitul decedat, care trebuie, în felul acesta, să-și asume condiția de trăitor în altă lume. Uneori chiar sufletului mortului se adresa zeiței morții:

„Colo sus și mai sus/ este-o piatră, niscai piatră/ și-o chilie de tămâie,/ șade maica Irodie/ cu Maica Sfântă Mărie/ și tot scrie pe-o hârtie,/ scrie viii și morții,/ scrie, scrie cu anglie,/ vii-i scrie cu anglie,/ că de-aceea-i puținie;/ morți-i scrie cu cerneală,/ că de-aceea-i multă-n țară./ Scoală maica Mării,/ de departe-ngenunchea/ și de-aproape se ruga:/ – Scrie și pe fiica mea!/ Nu mi-o scrie cu morții,/ da mi-o scrie cu viii!/ – Prea tare-ai întârziat,/ că anglia s-a gătat/ și hârtia s-a umplut/ și condeiu l-am pierdut./ Iară mama Mării/ îndărăpt se întorcea/ tot plângând și suspinând/ că cu viii n-are rând/ și frumos mi-o-mpodoba...”³⁷

„Gia, Gia, Samogia/ ea de lucru ce-mi lucra?/ Două potrocole (registre)-mi scria./ Pre unul scria pre vii,/ pre morți la partea direaptă./ Iar nenea se ruga/ să-l scrie la învia./ Gia din grai îmi grăia:/ – L-ai vii nu te pot scria/ că acu-i prea amânat/ ș-o intrat vestea în sat,/ și condeiu l-am pierdut,/ și coala mi-am dăumplut,/ și cerneala-m’ d-o trecut;/ și l-ai morți te pot scria,/ că mi-i coala toată goală,/ nici condeiu n-am pierdut/ și cerneală tot mai este./ Și nenea când auzea,/ ochișorii lăcrăma,/ binișor mi să-ntorcea/ cu spinarea la pământ,/ cu fața la răsărit./ Spinăruia-i putrezea,/ obrăjorii-i mucezea,/ ochișorii-i pânjenea/ de duhu pământului,/ de razele soarelui,/ de naslapii (talazurile mărilor)”³⁸.

Punctul terminus pentru această călătorie îl constituia raiul, văzut nu neapărat ca un loc în care se aflau doar cei virtuoși, ci lumea morților în general, cea care se opunea lumii viilor. Fatalitatea care-l urmărea pe suflet încă nu se încheiase: în unele cântece sufletul este rugat să meargă repede la rai, chiar când i se trasează drumul pe care îl avea de urmat, pentru că și poarta lui nu rămânea veșnic deschisă: se putea închide, luminile de acolo se stingeau, mesele se strângeau și răposatul trebuia să aștepte un al moment propice de a pătrunde acolo. Până când intra în rai sufletul mai păstra încă elemente de ființă umană vie, după care, după ce pășea peste pragul raiului, avea loc trecerea lui definitivă, ireversibilă la un alt statut (uneori noua condiție era căpătată după ce sufletul,

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, p. 601-602.

³⁸ Ibidem, p. 604.

ca în basme, consuma din alimentele de pe lumea cealaltă):

„Frate, frate, dragu meu,/ ori te-aleargă, ori te lasă,/ că de min' tot ești rămas;/ c-am călcat iarbă din rai/ și-am dat de mai dulce trai;/ c-am călcat la stâlpul porții/ și-am băut paharul morții”³⁹

(Cutare) tot nu s-ar mai înturna,/ c-o mâncat pită din rai/ și-a băut apă din plai”⁴⁰.

Nu e însă suficient ca sufletul să pătrundă acolo: mai avea o misiune foarte importantă, de a-și regăsi rudele, de a se integra în marea lor familie, aducându-le mesajele transmise de cei dragi, de acasă:

„Mă, suflete ostenite,/ din lume venite,/ mergi mai înainte/ și tu du-te, du-te,/ suflete pierdute,/ până vei ajunge la poarta raiului./ Să te rogi frumos/ de Iisus Cristos/ el ca să mi-ți dea loc de odihnă;/ și-apoi să te rogi/ de îngeri miloși,/ ei să mi te ieie/ tot sub aripă,/ să te ducă-n rai,/ să-ți dea loc de trai”⁴¹.

„Și-acolo la vale/ este-o casă mare,/ cu ferești la soare,/ ușa-n drumul mare,/ strașina rotată,/ strânge lumea toată./ Acolo că este/ mahalaua noastră/ și-ți vor mai ieși/ tineri și bătrâni,/ tot cete de fete,/ pâlcuri de neveste,/ să te uiți prin ei,/ c-or fi și de-ai mei./ Ei când te-or vedea/ bine le-or părea/ și te-or întreba:/ datu-le-am ceva?/ Bine să le spui/ că noi le-am trimes/ lumini din stupini/ și flori din grădini,/ și iar să le spui/ anume la toți/ că noi i-așteptăm/ tot la zile mari,/ ziua de Joimari,/ cu ulcele noi,/ cu strachini de lapte/ și cu turte calde;/ cu pahare pline,/ cum le pare bine;/ cu haine spălate,/ la soare uscate,/ cu lacrimi udate”⁴².

Abia momentul în care sufletul era acceptat de comunitate, prin includerea în hora ceremonială a neamului, inițiativă, se putea bucura de o viață liniștită:

„(Cutare), uită-te la vale,/ vezi ce s-a ivit:/ pâlc de golumbei./ Da nu-s golumbei,/ și-s părinți de-ai tăi./ Uită-te la vale,/ vezi ce s-a ivit:/ pâlc de turturele,/ neamuri de-ale tale./ Da nu-s turturele, îs mumile tale,/ te cheamă la ele./ Uită-te la vale, vezi ce s-a ivit:/ un pom înflorit,/ joacă jocul roată,/ merge lumea toată/ și-acolo acolo/ mergi și dumneata,/ la locu cu jocu,/ c-acolo ți-i locu”⁴³.

Cerul nașterii și al morții se încheie, sufletul, socializat, integrat în colectivitatea moșilor, veghează de acolo, din cealaltă lume, la rudele care au rămas acasă și-și primește pomenile, ofrandele rituale aduse cu recunoștință de cei vii la marile sărbători, stabilindu-se astfel un pod permanent între cele două lumi structurate identic, aflându-se însă pe paliere diferite.

³⁹ Ibidem, p. 634.

⁴⁰ Ibidem, p. 651.

⁴¹ Ibidem, p. 629.

⁴² Ovidiu Bârlea, Folclorul românesc, I, Ed. Minerva, București, 1981, p. 459-460.

⁴³ Șișu, op.cit., p.336.